Felsefede ve Sanatta İroni[*]

Vefa Taşdelen

1. İroni Nedir?

Türkçe sözlüklerde, ironi, "gülmece, alay, alaylı üslup" şeklinde tanımlanır.[1] Akarsu, *Felsefe Sözlüğü*'nde "alaysılama" olarak karşılar onu.[2] Alaysılama, "gizli ve ince alay" anlamına gelen "istihza"nın yerine konmuş bir sözcüktür.[3] İroni, belli ölçüde istihzayı içerse de, tam olarak istihza değildir. Alay ve istihza, bir söylem biçimi olmaktan daha çok aşağılayıcı bir davranış biçimidir. Her zaman eleştirel bir tavır ve entelektüel bir tutumu ifade eden ironi; örtük, dolaylı, kinayeli ve iğneleyici bir söyleme biçimidir. "Arif olan anlar" atasözü, ironideki örtük ve dolaylı anlatımı iyi ifade eder. Kinaye, tariz, tecahül-i arif gibi divan edebiyatına ait kimi söz sanatları, ironinin dolaylı, örtük, iğneleyici ve müstehzi tarzını kısmen yansıtsa da, dilimizde tarihsel, felsefi, edebi ve sanatsal birikimi ile ironiyi tam olarak karşılayacak bir sözcük yoktur. İroni kavramının, karmaşıklaşan insan yaşamı ile birlikte yeni kullanım alanları kazandığı söylenebilir. Bugün sadece edebiyattaki, felsefedeki ve sanattaki ironiden değil, tarihteki, siyasetteki, ekonomideki, eğitimdeki ve diplomasideki ironiden de söz edilmektedir. Kavramın, bu yaygın kullanıma koşut olarak anlam genişlemesine uğradığı bir gerçektir. Bazıları onu anlamadaki güçlüğe değinirken, bazıları da yeni anlamlar eklemektedir. "Beklenmedik ve umulmadık sonuç" bunlardan biridir. "Bu bir ironidir" demek, "bu beklenmedik bir şeydir" demektir. "Bu tarihin bir ironisidir" demek, "bu umulmadık bir sonuçtur" demektir.[4]

Nükteli, esprili, iğneleyici bir tarz olan ironide, her hâlükârda gerçeklikle karşıtlık oluşturmak söz konusudur. "Tartışmada rakibini oyuna getirmek için bilmiyor gibi görünmek" anlamına gelen Grekçe *eirōneíā* fiil köküne dayanan ironi,[5] bu anlamıyla, bir tartışma, konuşma ve söyleme yöntemidir. Bu nedenle felsefe sözlüklerinde "Sokratik yöntem" olarak ifade bulur.[6] İroni mantıksal bir çarpılmadır, bir imadır. Bir şey söylemek, fakat söylediği şeyle söylediğinin ötesine geçmek, söylediği şeyle söylemediğini ima etmektir. İroni bir oyundur, bir şakadır, bir yergidir, bir eleştiridir. Bu söz oyununun özelliği, anlam olarak "söylenen sözün aksinin ima edilmesidir. Böylece ironinin her biçimi için

---

[*] *Hece Dergisi*, Yıl: 2007, sayı:124, s. 53-66, sayı: 125, s. 50-54.

[1] Bu kavram, Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ünün eski tarihli, sözgelimi 1989 tarihli baskısında yer almaz.

[2] Bedia Akarsu, *Felsefe Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara, s. 1984, s. 4.

[3] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 723.

[4] Evert Vedung, "An Irony or Exception as the Rule." *Scandinavian Political Studies*. Vol. 24, No.1, 2001, p. 67.

[5] John Ayto, *Dictionary of Word Origins*, Arcade Publishing, New York, 1991, p. 304.

[6] D.D. Runes, *Dictionary of Philosophy*. Littlefield, Adams & Co., Ames, Iowa, 1956, p. 295.

geçerli olabilecek bir belirleme elde ederiz; yani fenomen öz değil, özün karşıtıdır."[7] İroni, söz (*fenomen*) ve öz (*içerik, anlam*) arasındaki karşıtlıktır. Açıkça bir şey söylemek, fakat örtük olarak işin aslında öyle olmadığını, hatta söylenenin tam aksi olduğunu ima etmektir. Bu anlamda, söylediklerimle söylemek istediklerim bir karşıtlık içinde ortaya çıkar. Söylediğim anlam, her zaman söylemediğim "ek bir anlama, ek bir çıkarıma gereksinim duyar."[8]

İroni, tam söyleme, açık ve anlaşılır söyleme sanatı değildir. Onda, okuyucunun ve dinleyicinin anlayış ve algılayış gücüne havale edilmiş örtük bir anlam alanı vardır. Tam anlaşılamamanın nedeni, tam söylememedir. İronide tam söyleme değil, yarım söyleme, çarpıtarak söyleme, kısmen söyleme, gerisini dinleyene bırakma söz konusudur. Ne konuşan, ne de dinleyen yanlış anlamanın sorumluluğunu üstlenir. Çünkü neyin doğru anlaşılacağı hep bir sorun olarak ortadadır. Söylenen bir şey, anlaşılan başka bir şeydir. Bu nedenle, insanların "kuşdili" ile konuşmak zorunda kaldıkları şiddetin, sansürün, baskının, sindirme ve yıldırma politikalarının izlendiği dönemlerde, özellikle sanatta ve gündelik yaşamda, ironi, sıkça başvurulan bir tarz olmuştur. Zira "filanca çok adil bir kişidir" demek, gerçekten "adalet onun yanına yöresine uğramaz" anlamında kullanılsa bile, bir dava konusu olamaz. Çünkü onda, yargıya konu olabilecek somut anlamda bir yergi ve hakaret yoktur. "Eğer konuşurken söylediğim sözlerin, ifade etmek istediğim anlam olduğunun bilincindeysem ve eğer konuştuğum insanın vermek istediğim mesajı tam olarak kavradığını biliyorsam, o halde söylenenler beni bağlar, yani olumlu olarak özgürümdür. Öte yandan eğer söylediklerim ifade etmek istediklerim değilse ya da anlamın tam tersiyse o zaman ne kendime ne de başkalarına bağlanmış olurum."[9] Başka deyişle, ironide, konuşmacı söylediklerinden kendisini bağımsızlaştıracak ve özgürleştirecek bir konumda bulunur. Bu nedenle, ironik ifadenin tıpkı yabancı bir dilin çevirisi gibi düz dile çevrisi gerekir. Bu ise her zaman, her durumda ve her ruh halinde mümkün değildir. Kastettiği şey, söylediği şey değildir. Bu da ironiste sadece insanlar, gelenekler ve adetler karşısında değil, aynı zamanda yasalar ve hukuk karşısında da hareket serbestisi kazandırır. Bununla birlikte tarihin tanıdığı en büyük ironistlerden biri olan Sokrates, ironideki büyük manevra gücüne karşın yine de ölüme mahkûm edilmekten kurtulamamıştır.

İroni kavramına olan yabancılığımıza ve onu tam olarak karşılayacak bir sözcüğe sahip olmayışımıza karşın, gerek sözlü, gerekse yazılı geleneğimizde zengin ironi örnekleri vardır. Nasreddin Hoca fıkraları bunlardan biridir. Hoca, bilmeyen, bilip de bilmezden, anlamayıp da anlamazdan gelen "saf kişi" tipi ile tam bir ironici örneğidir: "Senin hanım çok geziyor" diyenlere, "öyle olsaydı bize de uğrardı" der. Rüyasını daha iyi görebilmek için gözlük takar, sorgudan kurtulabilmek için eski bir mezara gömülmeyi vasiyet eder. Öte yandan, *Tiridine Bandım* türküsünde olduğu gibi, sözlü gelenekteki ironiyi örnekleyebilecek türküler de vardır. Edebiyatımızda, şiir, roman ve öykü tarzında güçlü ironi örnekleri vardır. Bütün bunlar göstermektedir ki, ironi kültürümüze, gündelik yaşantımıza, espri anlayışımıza, şakalarımıza, fıkralarımıza ve türkülerimize sinmiştir. Yaşayan bir ironi geleneğine sahip olduğumuz söylenebilir.

2. İroni ve Eleştiri

Ünlü kültür tarihçisi ve filozofu Giambattista Vico, ironinin bir şey üzerinde tekrar tekrar düşünme (*reflection*) sürecine girmeden başlamayacağını söyler.[10] Bu anlamda ileri düzeyde bilmenin, tanımanın ve anlamanın ürünüdür o. Bir eleştiri biçimi olarak, "bir şey

---

[7] Søren Kierkegaard, İroni Kavramı, çev. Sıla Okur, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003, s. 227.

[8] Linda Hutcheon, *Ironi's Edge: The Theory and Politics of Irony*, Routledge Press, London, New York, 2005, p. 2.

[9] Søren Kierkegaard, *İroni Kavramı*, s. 227.

[10] Giambattista Vico, *Yeni Bilim*, çev. Sema Önal, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2007, s. 173.

üzerine", "bir şey hakkında", "bir şeyden dolayı" ironidir; bir "sonradan gelen"dir. Bu haliyle üretilmiş ve ortaya konulmuş bir eseri, sözü, davranışı veya yaşam biçimini hedef alır. Onun ortaya çıkabilmesi için, öncelikle bir üretimin, bir davranışın, bir hadisenin, bir söylemin üretilmiş olması gerekir. Sözgelimi, Sokratik ironi, sofistlerin bilgiçlik taslayan tutumları karşısında "bilmemek" olarak ifade bulur ve her şeyi bildiğini iddia eden kişiyi içerdiği yüksek bilgelik bilinciyle sarsar. Aynı şekilde Kierkegaardcu ironinin önünde felsefe tarihinin tanık olduğu en görkemli sistem, Hegel'in varlığı baştan sona açıklama ve anlama amacı taşıyan bütüncül sistemi ve bu sistemin Danimarka'daki temsilcileri vardır. Aynı şekilde, ironik tarzda ifade edilen bir hâdise, bir eser, bir konuşma, "olmuş bir şey"dir. İşte bu "olmuş şey", ironiyi önceler. Bu yönelim, onu önemli ölçüde "eleştirel" bir tavır haline getirir. Gerçekten de, ironik tevazuun ardında her zaman fark ettirmeden karşısındakine iyi bir ders vermek, fakat bunu örtük ve kinayeli bir şekilde, adeta saman altından su yürüterek yapmak isteyen eleştirel bir tavır vardır. İğneleyerek uyarmak, dalga geçerek sarsmak isteyen bir tutumdur ironi. Birincil amacı alay etmek, küçük düşürmek ve rencide etmek değildir. İnam'ın da dediği gibi, "alay etmenin kabalığından uzak, dalga geçmenin uçarılığından ötededir. İroni, 'gerçek budur' diye bizi kalıplara sokan, zincire vuran (ama ne adına olursa olsun, özellikle bilim ve 'akıl' adına) dünya görüşlerine karşı yönelmiştir."[11] Demek ki, onda, öncelikle haddini bildirmek isteyen bir tutum vardır. Amaç, bir şamata ve eğlence değildir. Bir değeri ya da değerler silsilesini sarsmak, bir üretimi eleştirmek söz konusudur. Bu, onun değersiz bir etkinlik olduğu anlamına gelmez. Aksine hep bir değerden hareketle, bir değer adına ve bir değere bağlı kalarak irdeler, iğneler, yadsır ve eleştirir. Bir değeri sarsmak isterken değersiz gibi görünebilir, ancak bunu bir değer adına yapmasıyla bir değerler sisteminden hareket ettiğini ortaya koyar.

İroni eleştirel bir tavırdır, fakat dalga geçerek, iğneleyerek, hatta alay ederek eleştiren bir tavırdır. İlk önce olumlar ve onaylar gibi görünür, fakat onun onaması ve olumlaması, aslında olumsuzlaması ve reddetmesidir. Kuşkusuz bu doğrudan reddetmekten, doğrudan karşı çıkmaktan daha acıdır. Onun onayı sarsma hareketidir. Düz mantıktan ve düz ifade biçiminden daha fazlasına ihtiyaç duyan, belirli ölçüde zihinsel birikim, kapasite ve yetenek isteyen bir söylem biçimi olduğu açıktır. Doğrudan doğruya herkes eleştirebilir. İroninin dolaylı mantığı bir yeteneği, bir birikimi, bir nükte gücünü ve zihinsel yeterliliği gerektirir. İroninin karşıtlığa dayalı mantığı sayesinde yenilen yenilgisini hemen değil, zaman geçtikçe anlar, zehirli yergi zaman geçtikçe etkisini hissettirir. Bu nedenle onda "gittikçe" acıtan ve burkan bir güç vardır.

İronik tavır, her şeyden önce bir ruh halidir. Bu ruh hali kendisini saf, habersiz, bilgisiz, hatta cahil olarak gösterir. Asıl ironi de bu ruh hali üzerine kurulur. Kendini bu ruh hali içinde bir bakıma geri çeken tip, sinsi bir gülümseme ile olup biteni seyretmeye başlar. İronistin ruh hali, söylediği ile söylemek istediği arasında tam karşıtlık olan kişinin ruh hali nasılsa öyledir. Anlamı tersinden söylemek, mizah değeri taşıyan bir söyleme biçimidir, bu nedenle ironist güler yüzlüdür. Gülümsemesinde karşısındaki kişiden ısrarla anlamasını istediği bir şey vardır: Gerçek aslında söylediği gibi değil, söylediğinin tam tersidir. Yansıttığı bu çelişkiden ve mizahi değerden ötürü onu suçlayamayız. Zira ironi ciddiyet adına yapılmış ciddiyetsizliklere karşı verilmiş bir savaştır, ölçü adına yapılmış ölçüsüzlüklere, akıllılık adına yapılmış akılsızlıklara, mantık adına yapılmış mantıksızlıklara karşı bir saldırıdır. O, düzen adına yapılmış düzensizliklere, adalet adına yapılmış adaletsizliklere, ahlak adına yapılmış ahlaksızlıklara bir başkaldırıdır. Böylece yozlaşmış değerleri sarsan, bunu yaparken kendi değerlerini yaratan ahlaksal, akılcı, adil ve "ciddi" bir tutumdur. Sokrates'in gençlerin ahlaksal ve dini duygularını bozduğu gerekçesiyle zehirlenerek öldürülmesi, aslında onun ahlaksız birisi olduğunu değil, toplumun ahlaksal ve dini değerlerinin dışında yeni değerlere

[11] Ahmet İnam, *Yolculuk Hazırlıkları*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 116.

ulaşmış olduğunu gösterir. İronik tavır, müstehzi bir gülümseme ile kendi değerleri adına karşısındakini hırpalamaya devam eder. Değerleri değersizleştirmeye çalışır. Bu tavır, değersiz olduğunu değil, bir değer adına hareket ettiğini gösterir. Bu anlamda, ironi, ciddiyet yoksunu gibi gözükse de aslında ciddidir, ahlak ve değer yoksunu gibi gözükse de belirli değerlerden hareket eder, akıldışı gibi gözükse de akla uygundur, absürt gibi gözükse de mantıklıdır.

3. Felsefede İroni

Peki, sözü eğip büken bir tarz olarak ironi, felsefenin eğmeyen, bükmeyen, gizlemeyen, elinden geldiği kadar açmaya çalışan "dosdoğru söyleme" tarzına uygun mudur? İroni aslında doğrudan felsefi değil, daha çok edebi ve sanatsal bir söylem biçimidir. Dolaylı, iğneleyici söylem biçimi felsefeye, felsefenin doğrudan söyleme biçimine uygun değildir. Felsefenin saflık ve açık sözlülük gibi iki varlık koşulundan söz edilebilir. Bu iki koşul felsefenin ortaya çıkmasına ve gelişmesine katkı sağlar. Ne var ki, saflık ve bilgelik kendi içinde ironik bir çelişki de taşır: Felsefe doğrudan söyler. Bu nedenle ironi ile ortaya çıksa da ironi olarak kalamaz, düz bir dile çevirisi de gerekir. Bunla birlikte onun öncelikle ve en ileri düzeyde felsefede ortaya çıkması ilginçtir. İroninin ne olduğunu en iyi ortaya koyabilecek sözcük, "atsineği"dir: ısırır, acıtır, gıdıklar, rahatsız eder. Bunların hepsi de vardır onda. Tarihin tanıdığı iki büyük ironistten biri "Atinalı Atsineği" lakabıyla tanınan Sokrates, diğeri ise "Danimarkalı Atsineği" lakabıyla tanınan Søren Kierkegaard'dur.

3.1. Sokratik İroni: "Atinalı Atsineği", Sokrates'e, ironik söylem biçiminin kazandırmış olduğu bir lakaptır. Sokratik ironinin esasını, "bildiğim bir şey varsa o da hiçbir şey bilmediğimdir" ilkesi oluşturur. Bu bilgisizlik iddiası, Sokratik diyaloglarda, konuşmanın ilerleyen anlarında, bir bilgelik gösterisine dönüşür. Bir şey bilmemek, giderek "çok şey bilmek" olarak ifade bulur. Sokrates bunu bir ebelik sanatı olarak niteler. Kendisinin bir şey bilmediğini, sadece karşısındaki kişinin ruhunda bulunan bilgileri doğurtmaya çalıştığını, bir tür ebelik yaptığını söyler: "Ben şu noktada ebelere tamamıyla benzerim: bilgelik hususunda ben de ebeler gibi kısırım, daima başkalarına sual sorduğum, kendim ise hiçbir konu hakkında hiçbir zaman kendi fikrimi söylemediğim için –çünkü hiçbir bilgelik iddiasında değilim- birçokları beni kabahatli görürler ki bu tamamıyla haklıdır. Bunun sebebi şudur: Tanrı beni başkalarını doğurtmaya zorluyor, fakat doğurmayı benim elimden almıştır. Onun için kendim hiç bilge değilim, ruhumun mahsulü sayabileceğim hiçbir buluş da gösteremem."[12] Bu ebelik işlemi sonunda, "hiç bir şey bilmiyorum", diyen Sokrates'in aslında ne kadar çok şey bildiği ve tartışmaya ruhundan ne kadar çok şey kattığı ortaya çıkar. Bilge oldukları iddiasıyla ortaya çıkan kişiler, sözgelimi "üzerinde tartıştıkları konular hakkında, gerçekte öyle olmadıkları halde bilgili olduklarını sanan" sofistler ise Sokratik ironi sayesinde en azından çok şey bilmediklerini, "sofist"[13] sözcüğünün kapsayıcı bilgeliğine sahip olmadıklarını anlayarak, Sokrates'in soruları karşısında şaşırırlar ve umutsuzluğa düşerler. Bir bakıma uyaran, kişiye kendi içindeki eksikliği ve hastalığı tanıtan bu umutsuzluk, Sokratik ironinin başlıca hedefidir. Sokrates, bunu önemser. Ona göre gerçekte bilgisi olmadığı halde bilgisi olduğunu sanmak, düşünmenin tüm yanılgılarına kaynaklık eder.[14] Bu hareket noktası, Sokratik ironinin özünü oluşturur. Her şeyi bildiğini iddia etmenin cehaleti ve hiçbir şey bilmediğini söylemenin bilgeliği, Yunan felsefesinden günümüze doğru gelen büyük bir armağandır. Sokrates, her şeyi bildiğini söyleyen kişilerle inceden inceye dalga geçerken ve bildiği tek şeyin hiçbir şey bilmediği olduğunu söylerken ironik tavrın arketipini de oluşturur.

---

[12] Platon, *Theaitetos*, çev. Macit Gökberk, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, s. 27.
[13] Platon, *Sofist*, *Diyaloglar 2*'de, çev. Ö. Naci Soykan, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 300.
[14] Platon, *Sofist*, s. 294.

Şu halde ironi her durumda öz ile biçim, anlam ile söz, söylenenle söylenmek istenen arasındaki karşıtlığı esas alır. Görünüşüne aldanmamak gerekir, hep bir hile ve tuzak vardır onda. Üzerine basıldığında insanı içine çeken kör kuyu gibidir. Asıl anlam niyette ortaya çıktığından, söylediği ifadelerin gramatik (dilde ortaya çıkan, somut, görünür) anlamından hareketle suçlanamaz. Bu nedenle sözü söyleyen kişiye bir dokunulmazlık zırhı giydirir. Kierkegaard, ironik tavrın özünü oluşturan, söylenen ile söylenmek istenen, niyet ile eylem arasındaki karşıtlığı şu şekilde dile getirir: "İroninin en sık rastlanan biçimi, aslında ciddi olmayan bir şeyi ciddi olarak söylemesidir. Diğer bir biçim ise ciddi bir konuyu bir espri gibi, şaka yollu dile getirmesidir, ama buna daha seyrek rastlanır"[15] Her iki durumda da gerçeği saklamak ironinin özünü oluşturur. "Saklayan gizleyen, anlamazlıktan gelen, başka şekilde görünen" anlamındaki *Eírōn*, ironinin kökenini oluşturur.[16] Bu ruh hali, Grek komedyasında, kendi içinde öz ile biçim arasındaki çelişkiyi taşıyan karakter olarak da ifade bulur: İroni, "Yaşanan saçmalıkların ve karşıtlıkların etkili bir biçimde anlaşılmasına imkân sağlamak için gerçek anlamın gizlenerek, anlatılanların doğal olaylarmış gibi okuyucuya sunulması"nı temel alır. "Grek komedisinde 'eiron' denilen karakter, bilinçli olarak, göründüğünden daha az zekiymiş gibi davranır, ama 'alazon'a, yani saf ve aptal karaktere karşı her zaman üstün durumdadır. İroninin modern kullanımları, bu açıklamaya uygun olarak 'gerçek durumu gizleme veya olduğundan farklı gösterme esasına dayanır"[17]

Saklama, gizleme, "gibi görünme", Sokrates'le birlikte gerçek anlamına kavuşmuş ve giderek Sokratik yöntemle özdeşleşmiştir. Bilginin genişliği ve kuşatılamazlığı karşısında bir itiraftır Sokrates'in ironisi. Bir şey bilse de, hatta diyaloglarda çok şey bildiği ortaya çıksa da, bilginin yanında onların hiç olduğunun itirafıdır. Hem bildiklerimize ne kadar "bilgi" gözüyle bakabiliriz ki? Bildiklerimiz bizi ne kadar yanıltmaz? Bilmediklerimiz ve bilemeyeceklerimiz karşısında bildiklerimizin bilgi olarak değeri ne olabilir? "Bilginin kendisi"ne ne kadar ulaşabiliriz? Sokratik ironinin özünü oluşturan, "bildiğim tek şey, bir şey bilmediğimdir" ifadesi, örneğin, "Yıllardan beri kimse bana cevaplandıramayacağım bir şey sormadı" diyen Gorgias'ın[18] bilgiç tavrı karşısında bir sorudur: "Bu kadar çok şeyi nasıl bilebiliyorsunuz?" İroni, kuşkucu bir tutumu da belli ölçüde içerir: bildiklerime ne kadar bilgi gözüyle bakabilirim, onların "bilgi" olduklarından nasıl emin olabilirim? Elimde "gerçekten bunu biliyorum" diyebileceğim bir ölçüt yok. Asıl bilmek istediklerimden hiçbirini bilemiyorum. Cevaplamak istediğim sorular ne kadar çok düşünsem de bir sonuca ulaşmıyor. Camus'nün, "Bir kez olsun 'işte bu açık' diyebilsek, her şey kurtulmuş olur" sözü, bir bakıma bu açıklığı var gücüyle arayan Sokrates'in bilgisizliğini, bu bilgisizlikteki ironiyi, hatta çaresizliği de ifşa eder. Bildiğimiz hangi şeye "tamam, bu kesin" diyebiliriz? "Gerçekten kim hakkında, ne hakkında 'Bunu biliyorum' diyebilirim? İçimdeki bu yüreği duyabiliyorum, varolduğu yargısına varıyorum. Bu dünyaya dokunabiliyorum, onun da varolduğu yargısına varıyorum. Bütün bilgim burada duruyor, gerisi kurmaca. Çünkü varlığından emin olduğum bu beni kavramaya çalıştım mı, onu tanımlamaya, özetlemeye çalıştım mı, parmaklarımın arasından akıp giden bir su oluveriyor."[19] Descartes, bir anlık esinle "Düşünüyorum, öyleyse varım" ilkesine ulaştığında, diğer bütün bilgileri kendisinden türetebileceği bir kesinliğe ulaştığını da düşünmüştü.[20] İyi ama "varım" yüklemindeki "varolma", nasıl bir "varolma durumu"na karşılık gelmekte? Sonlu ve sınırlı olan bu varlıkla birlikte bu varlığa ilişkin bilgi ve düşünce nereye gidecek? Sonlu ve sınırlı bir varlığın "bilmesi", "düşünmesi" ve "var olması" ne

[15] Søren Kierkegaard, *İroni Kavramı*, s. 228.
[16] John Ayto, *Dictionary of Word Origins*, s. 304.
[17] Hasan Boynukara, *Modern Eleştiri Terimleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 99.
[18] Platon, *Gorgias*, çev. Reyhan Erben, MEB Yayınları, İstanbul, 1989, s. 4.

[19] Albert Camus, *Sisyphos Söyleni*, çev. Tahsin Yücel, Adam Yayınları, İstanbul, 1989, s. 28, 36, 41.
[20] Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 1983, 41.

anlama gelir? Bu iğretilik karşısında "varım" demek ne demektir? "Varım" ne kadar varım, "düşünüyorum" ne kadar düşünüyorum, "biliyorum" ne kadar biliyorum soruları ile sınırlıdır. Bu sorular açısından bakıldığında, Sokrates'in bilmezlikten gelen tavrında bir düz anlamın, bir de ironik anlamın var olduğu görülebilir: bir bakıma bilir, bir bakıma bilmez, bir bakıma anlar, bir bakıma anlamaz. Bu nedenle ironideki gülümseme, acı bir gülümsemedir ve insanın yeryüzündeki eksik varlığı ile açıklanabilir. Çünkü o bilmek istediği bazı soruların cevabını soruyu ortadan kaldıracak kesinlikte bilememektedir. Üstelik asla bilemeyeceğini de bilmektedir. Cevap verilse de soru yine bir soru olarak varlığını sürdürecektir. *Aporia*, bir çözümsüzlük olarak, diyalogların ortak yazgısıdır. O kadar sorduktan, o kadar söyledikten, o kadar cevapladıktan sonra, soru hala yerli yerindedir. Dürüst olmak, bu belirsizlik, çözümsüzlük ve bilinemezlik karşısında bir şey bilmediğini söylemek, hangi konuda olursa olsun kendisine sorulan bütün soruları cevaplayabileceğini iddia eden Gorgias'ın tavrından daha soylu ve anlamlı görünmektedir. *Aporia*'daki susku durumunda, gerçek anlamda bir olgunluk, ağırbaşlılık ve bilgelik vardır. Bu suskuda, fiziksel dünyaya dair soruların değil, insanın kendi varoluş gerçekliğine ait kimi önemli soruların bilinemeyeceğine dair imalar vardır. Bu dürüst ve ağırbaşlı bir tavırdır. Sokrates bu ironik tutumu öylesine ileri götürür ki, söylem biçiminin tanımlayıcı karakterini oluşturur. O, "ironiyi basit anlamda kullanmadı, bütün varoluşu ironinin cisimleşmesiydi."[21] Sahiden, hiçbir eser bırakmadan göçüp gitmesi, buna karşın yüzlerce yıldan beri insanlığın en büyük öğretmenlerinden biri olarak yaşamaya devam etmesi, onlarca eser veren bilginlerin daha yaşarken unutulup gitmeleri karşısında hâlâ keşfedilmeyi bekleyen bir ironi örneği olmasın?

3.2. Romantik İroni: Romantizm, on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkan sanatsal, felsefi ve edebi bir akımdır. Aydınlanmanın evrensellik, nesnellik, rasyonalite ve ilerleme değerlerinin yerine tekillik, öznellik, hayal ve düş kavramlarını koyan romantizm, bu tutumuyla aydınlanma karşıtı bir söyleme kavuşur. Bilimin, evrenin gizlerini çözmede gösterebileceği başarıya duyulan aydınlanmacı güven karşısında kuşkucu bir tutum sergiler. Schlegel bu kuşkucu tutumu şu şekilde dışa vurur: "Sonlu insan aklı için dünya kavranılmazdır."[22] Nesnellik adına kendi benliğini gizleyen aydınlanmacı yazar karşısında, romantik yazar, kendisini eserinde açıkça ifade etmenin yollarını arar ve "Şairin şiirlerinde kendisini yitirmemesi gerektiğini söyler."[23] Benliğin ve evrenin birliği fikrini benimser. Bu söylem içinde ironinin özel bir türü olarak ortaya çıkan romantik ironinin önemli bir yeri vardır. Şiirsel ironi, sanatsal ironi ve kendine dönük ironi (*selbstironi*); bunlar romantik ironinin açılımlarıdır. Romantik ironi, modernizme geçişi işaret eden bir çağın zıt duygulu karakterini yansıtır. On sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşayan, çoğu da genç denilebilecek yaşlarda ölen, W. H. Wackenroder, W. J. Schellig, F. D. Schleiermacher, Friedrich Schlegel, Wilhelm Schlegel, Ludwing Tieck, Theodor Amedeus Hoffmann ve Novalis (Friedrich von Hardenberg) gibi, şairler, novelciler, romancılar, tiyatro yazarları bu tarzda eserler vermişlerdir.

Bu akımın güzellik, doğa, doğa içinde ben, ben ve ben olmayan ayrımı, mükemmellik, melankoli, aşk, güzelliğe, gençliğe, ebediliğe ve bilinmeyene hasret duyma gibi temaları vardır. Hayal, düş, esriklik, bilinçdışı çağrışımlar, gerçekliğe sisli ve hülyalı gözlerle bakma, kendini merkeze alma, yalnızlık duygusu, aşkla ötekine açılma, özgürlüğe ve sanatsal üretime

---

[21] Anthony. Rudd, "Kierkegaard's Critique of Pure Irony", in G. Pattison - S. Shakespeare (ed.), *Kierkegaard the Self in Society*, Macmillan Press, London, 1998, p. 82.

[22] F.C. Beiser, *The Romantic Imperative,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2003, p. 5.

[23] H. J. Dill, "Romantic Irony in the Works of Robert Schumann." *The Musical Quarterly*, Year: 1989, Vol. 73, No. 2. p. 173.

yönelme, sanatsal güzelliğin heyecanını ve coşkusunu hissetme.. bütün bunlar Alman romantizminde öne çıkan ruh halleridir. Bu ruh hali, Kierkegaard'un dilinde şöyle ifade bulur: "Romantizmin içinden ürpertici bir rüzgâr geçer, ortaçağın el değmemiş ormanlarından esen serinletici sabah rüzgârı, ya da Antik Yunan'ın saf havası gibi; kültürsüz kişinin sırtından soğuk terler dökmesine neden olur, ancak bu, insanın o ana kadar içinde nefes aldığı bataklık pusunu dağıtmak için gereklidir. Yüzyıllar akışını şaşırır, büyülü kale yükselir, içindekiler uyanır, ormanlar rahat nefes alır, kuşlar şakır, güzel prensesin çevresi talipleriyle dolar, ormanlar av borularının ve köpeklerin sesleriyle canlanır, ovalardan kokular dağılır, şiir ve şarkı kendisini doğadan koparıp uçuşmaya başlar; kimse de onların nereden gelip nereye gittiğini bilmez. Dünya canlanmıştır, ama Heine'nin büyük kıvraklıkla gözlemlediği gibi, romantizm tarafından canlandırılarak yine küçük bir çocuk olmuştur. Şiir uyanır, güçlü özlemler, gizemli öngörüler, heyecan verici duygular uyanır; doğa uyanır; güzel prenses uyanır; romantik uykuya dalar. Bunların tamamını bir rüyada yaşar. Eskiden çevresindeki her şey uyurken, şimdi her şey uyanmıştır, fakat kendisi uyumuştur. Ancak rüyalar tatmin edici değildir. Bitkin ve yorgun uyanır, dinlenememiştir; hemen ardından yine uykuya dalar ve kısa süre sonra uyurgezerlik durumunu korumak için sanat gerekir."[24] Kendini unutmak ve bulmak bir paradoks, bir ironi biçimidir. "Tieck, *Phantasus*'ta hayatın kendi içimizde derinleşmek ve kendi benliğimizi unutarak dışarı çıkmak gibi çifte çabadan oluştuğundan söz eder… Friedrich Schlegel yirmi yedisinde iken kardeşine şöyle yazar: Ancak 'ben' sayesinde bu ölü ve biçimsiz kütleye düzen ve ahenk gelmektedir. Ancak insandan yayılır onun etrafındaki düzenlilik gözlerinin gördüğü yere kadar ve bunu desteklediği ölçüde düzen ve ahenk ilerler. İnsanın gözlemleri sayesinde dünya nesneleri bileşir ve yalnız tek bir organik cisim olurlar; onun sayesinde güneşler kendilerine çizilen yolda dönerler. 'Ben' sayesinde yosundan meleğe kadar o muazzam merdiven var olur."[25] Beni merkezileştiren romantizmde, kendine dönmek, kendi kendisi ile ironik tarzda iletişim kurmak romantik ironinin özelliklerinden biridir.

"Romantik ironi" adlandırması Friedrich Schlegel'e aittir. Schlegel, romantik ironinin kuramsal yapısının oluşumunda ve örneklenmesinde öncü olmuştur. Onun ironi ile çift yönlü bir ilişkisi vardır: Öncelikle kuramsal olarak ironi üzerine düşünmüş, ironinin neliği konusunda aforizmalar yazmıştır. İkinci olarak da ironik eserler vermiştir. Kuramsal yaklaşımı *Felsefi Fragmanlar*'da, pratik yaklaşımı da başta *Lucinde* olmak üzere diğer eserlerinde ortaya çıkmıştır. Kierkegaard, *Lucinde*'yi *İroni Kavramı*'nda, ironi örneği olarak inceler ve "çok müstehcen bir kitap" olarak niteler: "*Lucinde* etiği tamamen yok etmeye çalışır; yalnızca gelenek ve alışkanlık anlamında değil, aklın geçerliliği ve ruhun beden karşısındaki üstünlüğünü kapsayan genel etik olarak. Bu nedenle, daha önce ironinin özel hedefi olarak belirlediğimiz şeye tam oturur."[26] Schlegel, romantik ironinin kavramsal ve kuramsal yapısının oluşumunda etkili olsa da, bu adlandırmayı sık sık kullanmaz.[27] Bununla birlikte ironi konusundaki görüşleri, *Felsefi Fragmanlar*'daki aforizmalarından çıkarsanabilir.

Schlegel, felsefe ve ironi arasında ilginç sayılabilecek bir ilgi kurar. Ona göre felsefe ironinin evidir. İroni, felsefe içinde kendi özgül konumuna kavuşur. Felsefeyi, ironinin evi olarak görmesinin nedeni ne olabilir? Felsefe ve ironi arasında, böyle bir eğretilemeyi gerektirecek nasıl bir ilişki olabilir? "Felsefe ironinin evidir" ifadesi, şu anlamlara gelebilir: (1) İroni, ilk kez felsefe içinde ortaya çıkmıştır. Onu insanlığın dikkatine sunan edebiyat, sanat veya başka alanlar değil, felsefedir. Felsefe ironinin doğum noktasıdır. (2) İroni,

[24] Søren Kierkegaard, *İroni Kavramı*, s. 283.

[25] Richarda Huch, *Alman Romantizmi*, çev. Gürsel Aytaç, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2005, s. 111.

[26] Søren Kierkegaard, *İroni Kavramı*, s. 270.

[27] R.M. Longyear, Beethoven and Romantic Irony. *The Musical Quarterly*, Year: 1970, Vol: 56, No: 4, p. 647.

felsefenin söylem biçimine, edebiyat ve sanattan daha uygundur. O, gerçek bir şekilde, edebiyatta, sanatta veya başka alanlarda değil, felsefede kendi doğasını açar.

Burada şu soruyu sorabiliriz: Felsefi söylem, ironiye sanattan ve edebiyattan daha mı uygundur gerçekten? Schlegel, nüktenin toplumsal bir etkinlik olduğundan söz eder.[28] Nükte nasıl sosyal bir duyguyu gerektiriyorsa, ironi de aynı şekilde sosyal bir duyguyu gerektirir. Çünkü ironi, hep öteki ile ilişki içinde gerçekleşir, kendi içinde kalarak değil, başkaları ile iletişim halinde ortaya çıkar, başkaları olmadan ironi de olmaz. "Ben", ancak başkaları karşısında, başkalarının bakışlarında kendisini kendisi olarak algılar. "Ben, yalnızca sen'in cevabında kendi sonsuz birliğini tam olarak hissedebilir."[29] Dolayısıyla, insanlar ironik bir etkinlikte bulunurken, her hâlükârda diğerleri ile iletişime geçerler. Sokratik ironi de aslında Sokrates'le Sofistler arasındaki özel ve kişisel diyaloglarda ortaya çıkar. Bu açıdan bakıldığında, felsefenin genelleştiren, bireysel ve kişisel olmaktan çıkaran tavrı, ironide çoğu kez görülmez. İroni belli bir şahsa, belli bir tutuma, belli bir olaya, belli bir etkinliğe doğru yönelir. Bu "belli şey" ona tekil bir karakter kazandırır. Bu nedenle onun doğasının, felsefeden daha çok sanata ve edebiyata uygun olduğu söylenebilir. Gerçekte, romantizmde felsefe ve edebiyat bir aradadır. Şiir, novel, roman, tiyatro metni gibi edebi türlerin yanında bir de "aforizmalar", "fragmentler", "düşünceler" vardır. Bu türler, doğaları gereği felsefe, en azından felsefeye yakındırlar. Bu nedenle romantizmin bir yanı felsefe, bir yanı edebiyat ve sanattır. Denebilir ki, o, kendi içinde kendi felsefesini, kendi kuramsal yapısını, kendi poetikasını da üreten bir harekettir. Bu anlamda, "yalnız edebiyat değildir, aynı zamanda edebiyat teorisidir. Edebiyat pratiği olarak kendi kuramını da üretir."[30]

Schlegel, "Felsefe, ironinin evidir" derken, bunu bir gerekçeye dayandırır: "İroni, mantıksal güzelliktir." Burada da ironik bir ifade vardır: Mantık ve güzellik farklı kategoriler olmasına karşın aynı ifade içinde bir araya gelirler. Mantık doğruluk değeri, estetik güzellik değeri ile iş görür. Schlegel "mantıksal güzellik" derken acaba ironinin sanatsal karakterine mi değinmektedir? Böyle olsa bile Schlegel'e göre, felsefenin olduğu yer, ironinin de olduğu yerdir. Filozof ironicidir. Bu nedenle, "Felsefe ironinin evidir. O, mantıksal güzellik olarak tanımlanabilir. Zira ister sözlü, ister yazılı diyaloglarda olsun, felsefe nerede ortaya çıkarsa orada ironinin de araştırılması ve bulunması gerekir."[31] Burada şöyle bir yorum yapılabilir: İroni, mantıksal ve zihinsel yönü ile felsefeye, güzellik yönü ile, bir ruh hali, duygusal bir tutum olması ile de sanata ve edebiyata aittir.

Romantik ironi bir çelişki üzerine oturtur kendini. Farklı ironi türlerinde olduğu gibi yine öz ve biçim arasındaki çelişkinin çarpıcı nüktesi söz konusudur. Bu çelişki biçiminde ortaya çıkan ironi, felsefeye olan yakınlığının gerekçelerini de sunar gibidir: Bir fikir (*idea*) ironik bakış açısına doğru olgunlaşmış bir kavramdır. Bu bakış açısında benlik, mutlak tez ile mutlak antitezin, iki çelişik düşüncenin, sürekli evrimleşmesinde bir dönüşüme uğrar, kendini oluşturur."[32] Yetkinlik ve sonsuzluk arayışında ortaya çakan güçsüzlük, ölüm karşısında yaşam, hüzün karşısında sevinç, bütün bunlar da romantiğin, içinde oluşturduğu benlik fikri, güzellik coşkusu, varlık bilinci gibi ideal değerleriyle birlikte ironiye doğru gittiğinin açık ifadesidir. Bu nedenle olmalı ki, Schlegel ironiyi "Sonsuz çevikliğin ve sınırsız verimli kaosun açık bilinci" olarak tanımlar. Bu bir paradoks biçimidir. Ama paradoks bir şeyin aynı

---

[28] Friedrich Schlegel, *Philosophical Fragments*, tr. Peter Firchow, University of Minnesota Press, Minneapolis Oxford, 1991, p. 7.

[29] Richarda Huch, *Alman Romantizmi*, s. 65.

[30] B.J. Perrey, *Schumann's Dichterliebe and Early Romantic Poetics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p 25.

[31] Friedrich Schlegel, *Philosophical Fragments*, s. 5.

[32] Friedrich Schlegel, *Philosophical Fragments*, s. 33.

anda iyi ve kötü, büyük ve küçük, güçlü ve güçsüz olması değildir, "her şeyin aynı anda iyi ve büyük olmasıdır."[33] Bu durum, güçlü bir yarış atıyla, sanki yol hiç bitmeyecekmiş gibi bir uçuruma doğru dörtnala gitmeye benzer. At da iyidir, sürücü de ustadır. Ama bütün mükemmelliklerin bir arada olması, içimizde gittikçe eksilen varoluşun doğasına aykırıdır. Yaşamı, ancak onun ezik ve eksik yanları ile birlikte yaşayabiliriz. Salt yetkinlik doğamıza yabancıdır. Paradoks ironinin mantığını oluşturur. Bu mantık, yaşantımıza anlam katan yüce değerler için de geçerlidir: "Tieck bir keresinde şunu vurgular: İnsan sevdiği şeye, ancak onun gülünç bir yanını buluyorsa, sahiptir. Kendisi hiçbir zaman alay etmeyeceği hiçbir arkadaşı ya da sevgilisi olmasını istemezmiş. Greklerdeki hoş ironi de onların tanrılarını olimpik mükemmelliklerine dokunmadan zarif bir biçimde gülünç kılabilmeleri değil midir?... Ve nihayet Novalis'in insanlardan istediği gibi bütün hayatı 'Güzel dâhiyane bir yanılgı, mükemmel bir tiyatro' gibi görebilmek de aynı güce dayanır."[34]

Romantik ironi, ironinin zaman içindeki evriminin bir aşamasını oluşturur. İroniden farklı bir tür değildir, aksine ironiyi ironi yapan özden payını alır. Bu öz de, ironinin her türünde olduğu gibi, biçim ve içerik, söylenenle söylenmek istenen arasındaki karşıtlıkta kendini açar. Romantik ironinin kendine özgü yönü, romantizmin ruh hali içinde, "ben", "doğa", "hayal", "aşk", "güzellik" gibi temalar bağlamında varlık kazanmasında görülür. Bu da rasyonalite karşısında duyguya, evrensel olan karşısında yerli olana, nesne karşısında ben'e, katı gerçek karşısında düşsel olana, teknik ve yapay olan karşısında tabii olana eğilimdir bir bakıma.

3.3. Kierkegaardcu İroni: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, düşünce tarihinin en büyük ironistlerden biri de Danimarkalı filozof Søren Kierkegaard'dur. Onun ironi ile çift yönlü bir ilişkisi vardır: İlk önce, ironi üzerine araştırma yapmıştır, ikinci olarak eserleri ironik yapıdadır. Eserlerindeki ironik yapı öylesine ileri derecededir ki, Poole'ün dediği gibi, "kitaplarından hiçbiri, hatta günlüğün özel içeriği bile olası bir ironi gözüyle bakılmaksızın okunamaz. İroni onun maskesi ve kılıcıydı. 'Sokrates'e yoğun göndermeler' ömür boyu sürdü."[35] Kierkegaard'un saygı ve hayranlıkla sözünü ettiği tek filozof, Sokrates'tir. Bu hayranlık giderek bir benzeşmeye de yol açmıştır. İronik ifadeleri ile "Atinalı Atsineği" lakabını alan Sokrates, Kierkegaard'un şahsında sanki yeniden cisimleşmiş ve ortaya "Danimarkalı Atsineği" çıkmıştır. Bu ikisi arasında pek çok yönden benzerlikler vardır. Öncelikle her ikisi de insanı, insan varoluşunu konu edinir. Her ikisi de hakikatin öznel olduğu tezini işler, her ikisi de kendi çevreleri ile sorunlar yaşar, atsineklerinin atları rahatsız etmesi gibi onlar da soruları ve eleştirileri ile çevrelerini rahatsız ederler. Bunu yaparken ironik bir üslup kullanırlar. Kierkegaard'un Sokrates'ten çok etkilendiği bellidir. Bunda yaptığı akademik çalışma da etkili olmuştur. 1841 yılında *Sokrates'e Sürekli Atıfla İroni Kavramı* başlıklı doktora tezini hazırlamıştır. Bu eserinde, "İroni kavramının Sokrates ile birlikte dünyaya geldiği su götürmez bir gerçektir" tezini işler.[36]

Kierkegaard, "Danimarkalı Atsineği" lakabını kendi çağının düşünce, yaşayış ve inanış biçimine gösterdiği tepkiden almıştır. Kierkegaard'da ironi, tıpkı Sokrates'te olduğu gibi, ileri bir eleştiri biçimidir. Bir kişiyi veya bir kurumu eleştireceği sırada, bunu doğrudan yapmaz, dolaylı yola başvurur: ironi oklarını hedefe yönlendirir. Kuşkusuz bu düz eleştiriden daha etkilidir. Ne de olsa bir alay vardır onda, ciddi bir şeyi komik hale getirme anlayışı vardır. Kierkegaard bu ironik eleştirilerini, kendi zamanının insanlarına, kendi zamanının kurumlarına, düşünürlerine, edebiyatçılarına, sanatçılarına, kiliseye, din adamlarına, giderek,

[33] Friedrich Schlegel, *Philosophical Fragments*, s. 6.
[34] Richarda Huch, *Alman Romantizmi*, s. 195.
[35] Roger Poole, "Önsöz". S. Kierkegaard, *Kahkaha Benden Yana*'da, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 19.

[36] Søren Kierkegaard, *İroni Kavramı*, s. 11.

"Hıristiyan olmanın anlamını unuttukları" gerekçesiyle tüm Hıristiyan âlemine yöneltir. Ama felsefi yönden en fazla üzerinde durduğu ve ironik tutumunun hedefi haline getirdiği kişi Hegel'dir. Sokrates'in ironik tavrı nasıl ki Sofistlere ve kendi döneminin ahlak anlayışına yönelmişse, Kierkegaard'un felsefi ironisi de Hegel felsefesine yönelmiştir. Öyle ki, Hegel felsefesini, bu felsefenin sistemci yapısını eleştirmediği bir tek eseri yok gibidir. Onun düşünce sisteminin oluşumunda, Hegel felsefesine karşı yönelttiği eleştirilerin kuşku götürmez bir yeri vardır. Bu eleştirileri de genellikle ironik tarzdadır. Hegel'in devasa sistemini sarsmak, bu sistemde bir gedik açmak, düz bir söylem biçimi ile neredeyse imkânsız olduğundan, bunu sistem dışı bir tutumla, varoluş kavramını temele alan ironik bir üslupla yapmayı dener. İronik üslup yalnız bir tez getirerek çıkmaz onun karşısına, aynı zamanda silahların en korkuncunu kullanır: karikatürize eder, gülünç hale getirir: "Bir düşünür, devasa bir yapı, bir sistem, tüm varoluşu ve dünyanın tarihini vs. kucaklayan evrensel bir sistem kurar; ama özel yaşamına baktığımızda, bu devasa gülünç kişinin çok şaşkın olduğunu keşfederiz, hatta yüksek tonozlu bu büyük sarayda değil de bir yanında köpek kulübesi olan ambarda veya en fazla bir kapıcı dairesinde oturduğunu görürüz! Ve bu çelişkiyi ona göstermek için bir sözcük kullanılsın, hemen kızar. Çünkü sistemini bu yanlışlıkla tamamladığına göre yanlışlığın içinde oturmanın ona ne zararı vardır?"[37]

Bir yandan Hegel felsefesinin bütün olarak Varlık'ı açıklama girişimi, öte yandan Kierkegaard'un ülkesinde, Danimarka'da bu açıklamaları büyük bir heyecanla kabul edenler; bu iki merkez de Kierkegaard'un ironilerinden paylarını alırlar: "Hegelci felsefe birkaç yıldır ülkemizde gelişmektedir. Bu felsefe her şeyi açıklığa kavuşturduktan sonra bir adım daha ileri gidip kendisini de açıklasa ne güzel olur!... Hegel'in her şeyi açıklamış olduğunu inkâr etmiyorum, bunu eksikliğin ne olduğunu da açıklayabilen daha güçlü beyinlere bırakıyorum. Şunu açık yüreklilikle söylüyorum: Ben Hegel'i anlamıyorum. Bununla onu anlamadığım gerçeğinden başka hiçbir şey söylemiyorum. Açık yüreklilikle söylüyorum, yalvarıyorum bir açıklama için, yalvarıyorum -size söylüyorum, öyle bir açıklama yapın ki anlayabileceğim türden olsun. Çünkü Hegel'deki her şeyi açıklayan, fakat bunu benim anlayamayacağım şekilde yapan bir açıklamanın, bana çok az faydası olur. Bana o açıklamayı yapın *a tout prix* (ne pahasına olursa olsun) onu anlamaya çalışacağım. Yaka silkerek de olsa açıklama yapın, bunun için yine size minnettar kalırım. Ülkemizde şu anda şevkle ve tutkuyla bu felsefeyi kucaklayan birçok filozofa sahip olduğumuz için arzu edilen eğitim konusunda hoş bir beklenti doğuyor bende. Olur da geride bir zorluk kalırsa o zaman ana yurdumda Hegel'in ötesine giden filozofların da olması benim tesellim olur."[38] Bu ifadelerin içinde yer aldığı *Özsözler*, kendi döneminin kişi ve olaylarına yaptığı yoğun göndermelerle yer yer "zamanı geçmiş" bir çalışma gibi görünse de baştan sona tam bir ironi klasiğidir. Tam bir ironi klasiğidir, çünkü ironi çalışmanın bir kısmını oluşturmaz, tümünü oluşturur. Eserin tümü ironiktir.

İronist, etkinliği ile doyum arar. Rakibinin sıkıştığını görmek doygunluk seviyesini yükseltir. "İronistin en büyük doyumlarından biri bu ve benzeri durumları her yerde aramaktır ve bulduğu kişi ne kadar saygınsa, hissettirmeden onu küçük düşürerek aldığı haz da o kadar büyük olmaktadır. Böylece saygın bir kişi bile, ironistin eline ayağına ipler bağladığı, bu ipleri çekip bırakarak istediği gibi hareket ettirebileceği bir kukla haline gelir."[39] Bu nedenle bir gücü, bir iktidarı sarsmanın en güzel yolu, ironik bir tarzda iğnelemek ve gülünç hale getirmektir. Gülünç hale gelen, artık korku ve saygı uyandırmayacaktır. İroni, sarsıcı bir

---

[37] Søren Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık, Umutsuzluk* (çev. Mehmet Mukadder Yakupoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 57.

[38] Søren Kierkegaard, *Prefaces*, tr. William McDonald, The Florida State Universiy Press, Florida, 1989, p. 87.

[39] Søren Kierkegaard, *İroni Kavramı*, s. 230.

silahtır. Belki de bu silahı ustalıkla kullandığı için, atsineği gibi ısıran, acıtan, inciten, ama aynı zamanda uyandıran ironilerinden kurtulmak için Atina'nın ileri gelenleri Sokrates'i idama mahkûm etmişlerdi. Kierkegaard'un eserlerinin birçoğunda bu tutum görülür. Öyle ki, bu tutum sadece eserlerinde değil, yaşamında da görülür. Rudd bu konuda şunları söyler: "Açıkçası Kierkegaard ironiyi sadece bir edebiyat veya retorik aygıtı olarak görmez, hayat karşısında temel bir tutum olarak da görür."[40]

4. Sanatta İroni

İroni sanatın hemen her alanında görülebilecek bir söylem biçimidir. Özelleştirerek söyleme, cisimleştirerek söyleme, dolaylı söyleme, süsleyerek söyleme, söz sanatlarından yararlanarak söyleme, bütün bunlar sanatın ve edebiyatın sözdeki, sesteki, renkteki, şekildeki ve ışıktaki güzelliği arayan tarzlarıdır. İroni, dolaylı ve eleştirel bir söylem biçimi olarak asıl konumunu sanatta ve edebiyatta, hatta gündelik yaşamda bulur. Bu nedenle felsefi değil, öncelikle sanatsaldır. İroninin yer almadığı pak az edebiyat yapıtı vardır. İnsanın yeryüzündeki farklı yönlerini, varoluşun farklı cephelerini güçlü bakışları ile aydınlatan büyük şairler, romancılar, öykücüler aynı zamanda büyük birer ironisttirler. İroninin, felsefenin gizlemeye değil açmaya, özelleştirmeye değil genelleştirmeye, cisimleştirmeye değil soyutlamaya eğilimli doğası için uygun bir tarz olmadığı söylenebilir, zira ironi hep "belli bir durum", "belli bir şahıs", "belli bir obje" karşısında harekete geçer. Felsefede ortaya çıkan ironik öğelerin doğrudan felsefeye değil edebiyata ve sanata ait oldukları bile söylenebilir. Sokrates, sofistleri överken ve onların engin bilgilerinden yararlanmak istediğini söylerken, aslında onlarla dalga geçer. Bu tutum, felsefi değil, felsefe yapma sürecinde ortaya çıkan bir tür "felsefe olmayan"dır. Eğer diyalog, "felsefe olan" ve "felsefe olmayan" diye bir ayrıştırmaya tabi tutulacak olsa, ironik ifadelerin "felsefe olan"a değil "felsefe olmayan"a ait oldukları görülecektir. Sonuçta ironik metin edebi değil felsefi de olsa, gerçekten felsefe olabilmesi için düz dile çevirisi gerekir. Sokrates'in diyaloglarda ortaya koyduğu performans, bir bakıma "bildiğim bir şey varsa o da hiçbir şey bilmediğimdir" ironik ifadesinin açılımından ibarettir.

İroni, sanatsal bir nitelik kazandığında, betimleme, öyküleme ve karşılıklı konuşma (*diyalog*) öne çıkar. Gündelik sorunların alaycı, iğneleyici bir tarzda ifadesini esas alır. Gerçeklik alanını olduğu gibi yansıtma amacı gütmez, biçimsel açıdan olguya sadık kalmaz, aksine gerçeği tahrif ederek amacına ulaşmaya çalışır. Bunu çeşitli sanat ve edebiyat akımları ile örnekleyebiliriz: Dadaizmin ve sürrealizmin, gerçeği deforme eden tutumlarında, apaçık bir ironiyle karşılaşırız. Duchamp'ın, bir pisuvarı sanat eseri olarak sergilemesinde, Mona Lisa'ya bıyık takmasında aklı, mantığı, ölçüyü, simetriyi, anatomiyi, nesnelerin gerçek varlıklarını, nihayetinde sanatın saygınlığını temel alan geleneksel sanat anlayışlarına karşı bir başkaldırı vardır. René Magritte'in, çalışmalarında, ağız, göz gibi organların yerine vücudun farklı bölümlerini monte etmesinde ve bu şekilde anatomik gerçekliği tahrif etmesinde, bir dünya algısının ironik eleştirisi vardır. Sürrealist deformasyonda, meyve kâsesi yüze, yüz denizin kıyısına, dalgalar köpeğin kuyruğuna, köpeğin kuyruğu kadının saçına, kadının saçı çölün kumlarına dönüşür. Dadacılığın artık sanatın öldüğünü ilan eden "sanatsız sanat" anlayışı ve sürrealist deformasyon mantıksal, ussal ve sanatsal tabulara karşı ironik bir başkaldırıdır. "Gerçeği tahrif ederek yerini değiştirmek", her ne kadar gerçeğe aykırı gibi görünse de, çağımızın absürt gerçekliğini kavrama ve ifade etmede ileri bir aşamadır. Bu sanatsal yaklaşım adalet söylemlerine karşın adaletsizliğin, sağduyu felsefelerine karşın sağduyu yoksunluğunun, akılcı ve bilimselci söylemlere karşın akılsızlığın ve bilimin bilim dışı kullanımlarının, etik savunulara karşın ahlaksızlığın, özgürlük söylemlerine karşın köleliğe götüren uygulamaların sarsıcı bir eleştirisi olarak görülebilir. Gerçeklik bizi mutlu

[40] Anthony Rudd, "Kierkegaard's Critique of Pure Irony", s. 82.

etmediğinde, taleplerimizi karşılamadığında, değiştirilmesini isteriz. Hayal ve rüya -aklı, mantığı ve gerçekliği tersyüz ederek yeniden düzenleyen insanın içsel derinliğine ait bu iki yeti- gerçekliği "kendilerine göre" yeniden düzenlemede oldukça etkilidirler. Sürrealist yapıtlar karşısında kendimizi bir rüyadaymış gibi hissederiz. Bazen bir kâbusa da dönüşür rüyamız. Ne de olsa, savaş, açlık, zulüm, hastalık ve ölüm vardır dünyada. Sürrealist ve dadacı bildirilerde, yaşanan gerçekliğin tatmin edici olmadığı söyleminin önemli yeri vardır. Gerçeklik alanına eklediğimiz hayal ve rüya öğeleri, katı gerçekliğin insan varoluşuna ne kadar aykırı bir görünüm aldığını ve giderek varoluş için nasıl elverişsiz hale geldiğinin de göstergesidir.

Geleneksel sanat ve edebiyat anlayışları güzellik, ahenk, ölçü, simetri, görkem, asalet, cesaret gibi etik ve estetik değerleri öne çıkarır. Çağdaş sanat varlığını önemli ölçüde bu değerlerden uzaklaşmada bulur. O, gerçekliği tahrif ederek, ölçüyü, simetriyi, dahası aklı ve mantığı bir yana bırakarak neredeyse çirkin, korkunç, saçma diyebileceğimiz form ve değerlere kavuşur. Artık esinini aşktan, doğadan ve ideal güzelliklerden alan sanat eserleri yoktur. Korkutan, geren, sıkan, umutsuzluğa sevk eden, dehşete düşüren sunumlarıyla saçma, iğrenç, anlamsız, sevimsiz, çirkin olanı da bir değer olarak öne çıkaran bir yönelim söz konusudur. Bu sanat anlayışı içinde gerçek adeta yamulmuş, çarpılmış ve gerçekliğini yitirmiştir, tıpkı bombaların etkisi ile yanan, şeklini kaybeden, eriyip dökülen nesneler gibi. Böylece deforme olmuş, iç içe geçmiş, farklı konumlar kazanmış, başka formlar içinde yitip gitmiş figürleri ile bu dünyadan değil de, düşler, kâbuslar, hayaller âleminden seslendikleri bir sanatsal pratik ortaya çıkmıştır. Bu dünyanın gerçeklik düzeyine alışmış akıl ve mantığımız için, öte dünyadan sesleniyor gibidir onlar. Picasso, *Guernica*'da, farklı objeleri bir araya getirerek, gücün kötüye kullanımıyla gelen vahşeti, savaşların neden olduğu yıkımları çağrıştıran bir kompozisyon oluşturmuştur. Sanat eseri simetrik ve organik bütünlüğünü yitirmiş, yerini çatlamış, kırılmış, parçalanmış, bölünmüş "patolojik" bir yapıya bırakmıştır. Gerçeği tahrif eden bu ironik yapı, düz bir dile çevrildiğinde ortaya akılcı ve gerçekçi bir söylem biçimi çıkar. Böylece geleneksel sanatların ideal form ve görüntüleri, soylu davranış ve duyguları öykünen, güzelliği, asaleti ve zarafeti yücelten tutumu, yerini şaşırtıcı, şok edici, çarpıcı, dehşet verici formları arayan yönelimlere bırakmıştır.

Değerlerin değersizleştiği, hayatın anlamsızlaştığı bir dünyada yaşamaktayız. Bu açıdan bakıldığında ironi sanki daha çok çağımıza uygun bir tarz gibi görünmektedir. Büyük savaşlara, yıkımlara, trajedilere, soykırım ve sürgünlere sahne olan dünyada, bütün bunlarla birlikte umut, insanlık, gerçek, hakikat, doğruluk, ahlak, erdem, inanç, akıl da yıkılmış, böylece ironi kendisine rahatlıkla gelişebileceği verimli bir toprak bulmuştur. Zamanımızda savaşlar bile ironiktir. Büyük yıkımlar ve acılar yaşanmaktadır. Herkesin gözü önünde insanlığın onuru kırılmaktadır. Hakarete uğrayan, işkence yapılan, şiddete maruz kalan, yuvası dağıtılan, kentleri yerle bir edilen, tapınakları yıkılan, yakınları öldürülen insanlar biz olmasak da, bütün bu olup bitenlere tanık olmamıza karşın elimizden hiçbir şey gelmediğinden ötürü ruhsal kırılmalar yaşıyoruz, hakarete uğradığımızı ve incindiğimizi hissediyoruz. İronik karakterli savaşlara baktığımızda, öz ile biçim, söylem ile gerçek arasında tam bir karşıtlığın olduğunu görebiliriz. Onlarda algı ve anlayışımıza havale edilmiş anlamlar vardır. Çağımız, kuşkusuz bir "iletişim çağı"dır. Bilgi, haber, malumat büyük bir hızla dolaşmakta ve her şey açık gibi görünmektedir. Oysa bu görüntünün altında kendisini son derece gizlemeye eğilimli bir öz de vardır. Bütün bunların sonunda anlamsızlaşan varoluşun ağıtını buluruz önümüzde: *Godot'yu Beklerken*. Bir tiyatro ve edebiyat eseri olarak varoluşun anlam sorununu, geleneksel değerlerin ussallığı, anlamlılığı, mantıksallığı, ölçülülüğüne karşı ironik bir başkaldırıyla ortaya koyan ilginç bir eserdir o, bir çığlıktır. Denilebilirse, anlamsızın üzerinde bir konuşma denemesidir. Anlamsız üzerinde konuşmanın yadsıyıcı, yoksayıcı biçimidir. Bir yoklamadır, bir anlam yoklamasıdır, sadece yaşamın değil, ölümün de anlamının yoklanmasıdır.

Sonuç

İroni bir tavırdır. Bir eleştiri, düşünme ve yaşama biçimidir. Bu nedenle tek bir ruh hali değil, farklı ve çelişik ruh halleri görülebilir onda. Söz gelimi bazı durumlarda korku ve çekingenlik, bazı durumlarda kuşku ve güvensizlik, bazı durumlarda güven arayışı vardır. Bazı durumlarda pervasızlık, gözü peklik, bazı durumlarda da ezmekten zevk alma duygusu, sadizm vardır. Bütün bunlar göstermektedir ki, ironi her şeyden önce bir ruh halidir, her ruh hali gibi o da sürekli farklılaşmaktadır. Amacı eğlenmek değildir. Eğlenmekten hoşlanır gibi görünse de, gerçekte ciddidir. Kimi durumda pasif ve çaresiz bir tavır, pasif bir direniş olarak ortaya çıkar. Çünkü elinden bir şey gelmemektedir, çünkü yapacak başka bir şeyi kalmamıştır, çünkü son sözünü daha önce söylemiştir. İroni, bir tür katlanma biçimidir. Bu durumda, ironik tebessüm, acziyetin ifadesi olan gözyaşını da beraberinde getirir. Kendini güvence altına alma isteği, tam söylememede kendini gösterir. İronide söz anlaşılmaya bırakılır, anlam dinleyiciye havale edilir. Söylenmek istenen söylenenle tam söylenmiş değildir. İroni, ince bir söylem biçimidir. Sınırları iyi korunmadığı takdirde kırıcı, tahkir edici ve aşağılayıcı bir tutuma dönüşebilir. İronist saygı ve nezaket sınırlarını iyi kollamak zorundadır. Ancak o zaman kişiliğe yönelik bir saldırı ve hakaret olmaktan çıkarak bir iletişime, eleştiriye, diyaloğa ve olumlu bir katkıya dönüşebilir.

Aslında insanın yeryüzündeki bulunuşunda, hayata bağlanışında baştan sona ironi vardır. Yaşam ironik bir çabadır. Zira varoluş zamanını sonsuzmuş gibi algılama eğilimi vardır onda. Sanki sürekli genç kalacakmış, sanki hiç ihtiyarlamayacakmış gibi hisseder. Böylece, sanki hiç ölmeyecekmiş gibi yaşar, sonsuz mutluk, sonsuz aşk, sonsuz güzellik, sonsuz gençlik hayalleri kurar. Bu yaşama, varolma ve dünyaya bağlanma biçiminde gerçeği gizleyen bir tarz vardır. İnsan gerçeği gizleyerek varoluşunu sürdürür. Bir türlü "asıl sorun"a gelemez. Bulunduğu hali yadsıyarak, kendi fanilik özünü örterek, varoluş gerçekliğini maskeleyerek yaşamaya çalışır. İnsanın kendi kendini aldatmasında, kendi varoluş gerçekliğinin üstünü örtmesinde, sanki ölümsüzmüş gibi yaşamasında hep bir ironi vardır. Yine de dünyaya dört elle tutunurken zaman zaman yazgısına teslim olmuş bir duyarlılıkla "dünyanın boş" olduğunu söyler. Ölüm gizi karşısında kendini açan ve geliştiren yaşam, bir ironidir. İroni, insanın kendi varoluş gerçekliğini kabullenmesi ile yıkılır ve içtenlikli bir yapıya kavuşur. Bir şeyin aksini söylemesine, gerçeği ıskalamasına, görmezden gelmesine karşın, onda her zaman gerçeği kabullenme eğilimi vardır. Buruk gülümseme, gerçeğin ifade edildiği gibi olmadığını ima etmek içindir. Sonuç olarak söylemek gerekirse, ironin bir konuşma, düşünme, yazma, algılama biçimi olmasının anlamı, aslında bir tür gerçeğe katlanma biçimi olmasında ortaya çıkar.